

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2002 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2002

1

VILNIUS 2003

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2002

1

VILNIUS 2003

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, meno ir filosofijos institutas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 2001 Vilnius

<http://www.istorija.lt>

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2003

© Straipsnių autoriai, 2003

ANTANAS T Y L A

**VILNIAUS PASITARIMAS 1648 M. BIRŽELIO 10 D.:
LIETUVOS BAJORIJOS POZICIJA DĖL VALSTYBĖS APSAUGOS
BOGDANO CHMELNICKIO SUKILIMO PRADŽIOJE**

Sukilimas ir bekaralmetis. XVII a. viduryje Respublikos vidaus ir tarptautinę padėtį komplikavo du vienas po kito sekę įvykiai – prasidėjęs Bogdano Chmelnickio vadovaujamas ukrainiečių sukilimas ir valdovo Vladislavo Vazos mirtis (1648 m. gegužės 20 d.). Susidarius grėsmingai padėčiai, reikėjo ryžtingų ir skubių sprendimų dėl valstybės vidaus saugumo ir jos gynybos. Šio straipsnio tikslas – paanalizuoti, kaip atsakingi už valstybės padėtį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – Lietuvos DK) luomai ir valstybės bei bajorų savivaldos pareigūnai reagavo į šiuos įvykius ir kaip, kokia forma bandė programiškai sutelkti visos Lietuvos DK bajoriją tam pavojui likviduoti ar bent užkirsti jam kelią.

Prasidėjusių ukrainiečių sukilimą pačioje pradžioje bandė slopinti Lenkijos kariuomenė. Tačiau B. Chmelnickis mūšiuose prie Geltonųjų Vandenių (1648 m. gegužės 16 d.) ir ties Korsune (1648 m. gegužės 26 d.) sumušė pagrindines Lenkijos kariuomenės pajėgas, o abu kariuomenės vadai – didysis etmonas Mikalojus Potockis ir lauko etmonas Martynas Kalinowskis – pateko į nelaisvę. Ši B. Chmelnickio pergalė atvėrė kelią netrukdomam žygiui per Ukrainą į Lenkiją. Respublika atsidūrė pavojuje, bajorus apėmė panika, nes sukilimas turėjo ir politinį, ir socialinį pobūdį. Po kiek laiko Lenkija vėl nesėkmingai bandė užgniaužti sukilimą. 1648 m. rugsėjo 23 d. ties Pilavcais (Ukrainoje) B. Chmelnickio vadovaujami sukilėliai kartu su Krymo totoriais vėl išvaikė Lenkijos kariuomenę, kuriai vadovavo trys išrinkti regimentoriai: Mikalojus Ostrorogas, Dominykas Zasławskis ir Aleksandras Konicpolskis. „Mūsiškiai negirdėtu iki šiol pavyzdžiu taip išsilakstė, – rašė savo dienoraštyje Albrechtas Stanislavas Radvila, – kad jų nebegalėjo surinkti nei baimė, nei Tėvynės meilė, nei garbė, nei grasinimai, nei infamijos bausmė. Vienu

žodžiu, tiesiog prapuolė tokia didelė kariuomenė, Respublikos tokiomis lėšomis, su tokia ginkluote sudaryta, ir taip giliai, lyg ją būtų žemė prarijusi“¹.

Nors ukrainiečių sukilimas buvo nukreiptas prieš Lietuvos DK federacinės sąjungininkės Lenkijos tautinę ir socialinę politiką, netrukus šios politikos pasekmes pajuto ir Lietuva. B. Chmelnickis siuntė į Baltarusiją savo agentus, kurie kvietė prisidėti prie sukilimo. 1648 m. gegužės mėnesį Baltarusijoje pasirodė pirmieji sukilusių kazokų daliniai. Prie sukilimo dėjosi miestiečiai ir valstiečiai. Įvykių amžininkas, pirmosios „Lietuvos istorijos“ autorius Albertas Vijųkas-Kojalavičius savo knygelėje „Apie reikalus prieš Zaparožės kazokus 1648 ir 1649 metais“ (*De rebus anno 1648 et 1649 contra Zaporovios Cosacos gestis*), pareikšdamas savo principines nuostatas, rašė: „Iš visų pusių kaimiečiai savo noru arba Chmelnickio atsišaukimų pakurstyti, arba veikiančių patogiose vietose kurstytojų paraginti griebsi ginklų, pasidavinėjo patyrusiems karo reikaluose vadams ir būriais rinkosi po vėliavomis. Ir rusų arba graikų schizmatinio tikėjimo miestai dėjosi prie vergų karo. Sukilėliai ugnimi ir ginklais naikino kilmingųjų dvarus ir gyvenamuosius namus, žudė ponus, sutepė šventoves; viską pripildė žudynėmis ir niokojimais“². Sukilimas apėmė visą pietrytinę Lietuvos DK dalį: Mozyriaus, Rečicos, Čečersko, Bykovo, Mogiliavo, Mstislavlio, Gomelio, Minsko, Naugarduko, Slucko, Turovo, Pinsko, Brastos apylinkes. Lietuvos kancleris A. S. Radvila savo dienoraštyje 1648 m. liepos 16 d. užrašė: „Iš Lietuvos žinios, kad sukilo 12 000 valstiečių ir kad sudegino bei apiplėšė keletą miestų, pirmiausia užgrobė Starodubą ir nužudė daug bajorų. Gomelyje taip pat seniūnas [Zigmantas Sluška] atidavė žydus, kurie ten subėgo, ir visi buvo nužudyti“³. Tai buvo bene didžiausias socialinio smurto protrūkis per visą Lietuvos DK istoriją. Vertindamas susidariusią padėtį, Lietuvos lauko etmonas, Žemaitijos seniūnas Jonušas Radvila 1648 m. rudenį, kreipdamasis į Lietuvos DK bajorus, pažymėjo, kad ukrainiečių sukilimas kelia didesnę pavojų ne Lenkijai, bet Lietuvai: „Kadangi Karūnoje (Lenkijoje) tik keletas vaivadijų yra užkrėstos šita epidemija, o keliolika kitų tos epidemijos nebijo arba nelabai bijo. Tuo tarpu pas mus, išskyrus Žemaitijos Kunigaikštystę ir porą nedidelių paviėtų, nėra nei vienos vaivadijos, nei vieno pavieto, kurių nebūtų palietusi šita epidemija“⁴.

Mirus valdovui Vladislovui Vazai, prasidėjo sudėtingas ir ilgas naujo valdovo rinkimo ceremonialas, kuris atitraukė visuomenės dėmesį nuo kitos svarbios ir neatidėliotinos valstybės vidaus problemos. Lenkijos primas, Gniezno arkivyskupas

¹ A. S. R a d z i w i ł ł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. 3: 1647–1656, Warszawa, 1980, s. 113.

² I. J o n y n a s, *Ukrainos susijungimas su Rusija*, Vilnius, 1955, p. 19.

³ A. S. R a d z i w i ł ł, *Pamiętnik*, t. 3, s. 83.

⁴ Šlanimas, 1648 10 23. J. Radvilos universalas Lietuvos DK bajorams, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – *LVA*), f. 1135, ap. 2, b. 27, l. 267.

Motiejus Lubienskiis gegužės 26 d., t. y. tą pačią dieną, kai kazokai kartu su jiems į pagalbą atėjusiais Krymo totoriais ties Korsune sutriuškino Lenkijos kariuomenę, universalu kreipėsi į Lietuvos DK ir Lenkijos senatorius, pareigūnus bei visus bajorus, oficialiai pranešdamas apie valdovo mirtį ir susidariusią sudėtingą padėtį. Kartu paskyrė datas paviėtų prieškonvokaciniams seimeliams (birželio 25 d.) ir konvokacijai Varšuvoje (liepos 16 d.), kuri turėjo nuspręsti valdovo rinkimų vietą ir laiką⁵.

Primas kvietė senatorius, kurie gali kitą mėnesį susirinkti Varšuvoje⁶. Kai birželio 9 d. Varšuvoje prasidėjo suvažiavusiųjų senatorių pasitarimas, jame tebuvo Lenkijos atstovai ir Lietuvos vicekancleris Kazimieras Leonas Sapiega⁷. Jie svarstė Lenkijos kariuomenės organizacinius klausimus. Lietuvos DK apsaugos reikalai, atrodo, nebuvo svarstomi. Jais Lietuvos DK valstybės ir karo veikėjams teko rūpintis atskirai. Taip prasidėjo savarankiškas Lietuvos DK apsaugos bei gynybos, o taip pat požiūrio į ukrainiečių sukilimą formavimas. Bekaralmetis sudarė tam palankias sąlygas. Kartu reikia pažymėti, kad Varšuvoje nuolat rezidavęs A. S. Radvila (tuo metu jis negalavo ir buvo Tucholoje), gerai žinojęs Lenkijos patirtas Ukrainoje nesėkmes, iš pat pradžių kvietė Lietuvos DK bendrai veikti prieš sukilėlius, „suteikti Karūnai pagalbą“⁸.

Valdovas buvo išrinktas elekciniame seime (1648 m. spalio 6 d. – lapkričio 20 d.) Varšuvoje ir vainikuotas karūnaciniam seime (1649 m. sausio 19 d. – vasario 14 d.) Krokuvoje. Taigi visa vasara ir ruduo praėjo neturint valdovo.

Jonušo Radvilos iniciatyva. Organizuojant Lietuvos DK apsaugą ir gynybą nuo 1648 m. pavasarį staiga iškilusio pavojaus, svarbiausia buvo, nelaukiant būsimos konvokacinio seimo, apsispręsti, koku būdu sudaryti ginkluotąsias pajėgas, kurios galėtų užtikrinti valstybės saugumą. Šis klausimas buvo sprendžiamas nepaprastai operatyviai. Lietuvos didysis etmonas Jonušas Kiška dėl senatvės buvo neveiksnius. Iniciatyva priklausė lauko etmonui J. Radvilai, kuris tuo metu buvo ir Vilniuje vykusios Lietuvos vyriausiojo tribunolo sesijos maršalas. Jis ryžosi pasinaudoti šia institucija, kurioje buvo visų paviėtų ar vaivadijų bajorų išrinkti deputatai, ir, pasitelkęs kai kuriuos senatorius, apsvarstyti opius valstybinius reikalus. 1648 m. gegužės 23 d. laišku jis kreipėsi į Lietuvos vicekanclerį Kazimierą Leoną Sapiega, tuo metu buvusį prie Merkinėje mirusio valdovo. J. Radvila kvietė jį į Vilnių, kur esą keletas senatorių ir nepaleistas Tribunolas laukiantys Lenkijos primo

⁵ Lovičius, 1648 05 26. M. Lubienskiio universalas, *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *VUB RS*), f. 7–14465, l. 197–198.

⁶ A. S. R a d z i w i ł ł, *Pamiętnik*, t. 3, s. 77.

⁷ Ten pat, p. 78; E. K o t ł u b a j, *Życie Janusza Radziwiłła*, Wilno-Witebsk, 1859, s. 113.

⁸ Tuchola, 1648 06 10. A. S. Radvilos laiškas Lietuvos vicekancleriui K. L. Sapiegai, *LVI*, f. 1135, ap. 20, b. 576, l. 11.

universalo dėl veiksmų bekaralmečio metu. Apibūdines santykių su Rusija būklę, J. Radvila norėjo per keletą dienų bendrai apsvarstyti (*in commune consulere*) valstybės saugumo reikalus⁹.

Lietuvos didysis maršalas Aleksandras Liudvikas Radvila tą pačią dieną iš Nesvyžiaus K. L. Sapiegai rašytame laiške, padėkojęs už praneštas žinias, pasižadėjo kai tik galės, atvykti į bendrą pasitarimą¹⁰. Be abejo, jis galvojo apie Lenkijos primo Varšuvoje sušauktą pasitarimą, į kurį nuvyko ir K. L. Sapiega. Taigi jis į pasitarimą Vilniuje nesirengė. Pasitarimas Vilniuje buvo sušauktas 1648 m. birželio 10 d.

Pasitarimas Vilniuje ir jo sprendimas. Bekaralmečiu bendrais Lietuvos ir Lenkijos valstybės reikalais rūpinosi senatas. Praktiškai nuo pirmojo bekaralmečio šios prerogatyvos nebuvo griežtai laikomasi. Vilniuje 1648 m. birželio 10 d. (pagal nutarimo datą) sušaukta pasitarime (*consilia*) buvo apsvarstytas Lietuvos DK vidaus ir išorės saugumas ir priimtas nutarimas, pavadintas „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vidaus ir išorės saugumo priemonės, numatytos Vilniuje bekaralmečiu 1648 metų birželio mėn. 10 dieną“¹¹.

Nutarime nurodoma, kad pasitarimo dalyviai, nenorėdami savo valstybės (Respublikos) neparuoštos ir neginamos nei savęs palikti „savivaliaujančių žmonių“ plėšimui, ėmėsi patys ją pagal galimybes savo jėgomis saugią ir sveiką išlaikyti. Teisinį šio sprendimo pagrindą jie motyvavo tradicija, prisimindami ir vertindami 1576 m. konfederaciją¹², 1587 m. sausio 29 d. kaptūro aktą po Stepono Batoro mirties ir toki patį sprendimą 1632 m. po Zigmanto Vazos mirties.

Pirmiausia pasitarimo dalyviai nutarime kreipėsi į abu etmonus prašydami susitarti dėl nuolatinės sienų apsaugos nuo galimų pavojų, pasamdyti pėstininkų ir raitelių kariuomenės dalinius, paruošti pasienio pilis, ypač Smolensko, aprūpinti jas įgulomis ir viskuo, ko reikia gynybai. Dėl lėšų jie turi bendrauti su Lietuvos iždininku, o pastarasis, remdamasis šiuo nutarimu, turi skirti lėšų kariuomenės verbavimui pagal etmonų pateiktus mobilizacinius raštus. Pasitarimas leido etmonams pasamdyti iki 6 tūkst. kariuomenės. Samdomos kariuomenės dydį, atlyginimą ir lėšas turėjo numatyti ir patvirtinti artimiausiu laiku sušaukti seimeliai ir konvokacinis seimas. Vilniaus vyskupas šiam reikalui iš karto davė 100 tūkst.

⁹ Vilnius, 1648 05 23. J. Radvilos laiškas K. L. Sapiegai, *LVIIA*, f. 1135, ap. 20, b. 576, l. 1.

¹⁰ Nesvyžius, 1648 05 23. A. L. Radvilos laiškas K. L. Sapiegai, ten pat, l. 3.

¹¹ *LVIIA*, SA, f. 21, ap. 2, b. 437, l. 1–3; *Ukrainos mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *UMAB RS*), I–5985, l. 169–173 (šiam egzemplioriui yra pasirašiusiųjų pavardės).

¹² Plačiau apie to meto Lietuvos konvokacijas žr.: A. Š a p o k a, *Lietuva ir Lenkija po 1589 metų Liublino unijos. Jų valstybinių santykių bruožai*, Kaunas, 1938, p. 17–22. A. Zakrzewskis mano, kad pirmas kaptūras buvo sudarytas 1574 m.: A. Z a k r z e w s k i, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki*, Warszawa, 2000, s. 185.

auksinų¹³. Nutarime buvo pabrėžta: „Pasamdyti kareiviai neturi būti panaudoti jokiai kitam reikalui, o vien tik Lietuvos DK ir Respublikos sienų gynybai“.

Pasitarime buvo aptartas ir kitas labai svarbus klausimas užtikrinant vidaus saugumą: nuspręsta pasiruošti visuotiniam šaukimui ir pavojaus atveju „savo krūtinėmis“ atremti priešus. Todėl artėjantys seimeliai buvo kviečiami priimti sprendimus dėl pašauktinių patikrinimo tuojau po seimelių.

Pasienio vaivados ir seniūnams dėl staiga iškilusio pavojaus ir jo atėmimo pasiūlyta būti jiems priklausančiose vietose.

Atskirai numatyta Vilniaus, kaip Lietuvos sostinės, ypatinga apsauga. Pagal ankstesnę paprotį sostinėje nuolat turėjo būti Vilniaus vaivada. Jei iškiltų neatidėliotinas reikalas išvykti, jis turi susitarti su Vilniaus vyskupu ar kitais mieste esančiais senatoriais ir kurį nors palikti savo vietoje. Ramybei ir tvarkai mieste palaikyti susitarta su miesto vyresniaisiais paskirti paprastas sargybas. Vaivados žinion perduodama Pilies pėstininkų igula su kapitonu ir leidžiama jam papildomai pasamdyti 100 pėstininkų. Jų algoms ir aprangai pinigų nedelsdamas turi paskirti Lietuvos išdininkas iš valstybės išdo. Etmono universalu vaivada turėjo būti perduoti žemės tarnybą atliekantys totoriai, kurie turėjo saugoti į Vilnių vedančius kelius.

Dėl valdovo elekcijos ir nominacijos pažadėjo pritarti, jei bus panaikinti visi teisių ir laisvių pažeidimai.

Pasitarimo dalyviai. Pasitarimo dalyviai apibūdinami pačiame nutarime, kuriame rašoma: „Mes, senatoriai dvasininkai ir pasauliečiai, iš visų pavių ir vaivadijų susirinkę valstybės bei žemės pareigūnai ir riterija, Lietuvos DK piliečiai, iš kurių kai kurie čia sostinėje Vilniaus mieste anksčiau į Lietuvos DK Vyriausiojo Tribunolo teismą [atvyko], kiti, kiek mūsų čia yra, susirinkome dabar, iškilus dideliems ir netikėtiems Tėvynės reikalams, dėl bendro pasitarimo ir pastangų pagal mūsų galimybes prieš greitai augantį pavojų“. Pasitarime pirmininkavo Vilniaus vaivada Kristupas Chodkevičius. Lietuvos rūmų maršalas Antanas Jonas Tiškevičius laiške paminėjo tik šiuos pasitarime dalyvavusius senatorius: Vilniaus vyskupą Benediktą Vainą, K. Chodkevičių ir J. Radvilą¹⁴. Iš tikrųjų nutarimą pasirašė 8 senatoriai, be to, pavių atstovai Lietuvos vyriausiajame tribunole ir į Vilnių suvažinę bajorai, iš viso 87 dalyviai:

1. Abrahamas Vaina, Vilniaus vyskupas; 2. Kristupas Chodkevičius, Vilniaus vaivada, pasitarimo direktorius; 3. Mikalojus Abramovičius, Trakų vaivada; 4. Jonas Kazimieras Chodkevičius, Vilniaus kaštelionas; 5. Jonušas Radvila, Žemaitijos seniūnas, lauko etmonas; 6. Jurgis Hlebavičius, Smolensko vaivada;

¹³ B. v., 1648 05 23. Antano Jono Tiškevičiaus laiškas Lietuvos vicekancleriui K. L. Sapiegai, *VUB RS*, f. 3–274, p. 71.

¹⁴ Ten pat.

7. Juozas Klonovskis, Vitebsko kaštelionas; 8. Boguslovas Sluška, Lietuvos iždininkas; 9. Jokūbas Teodoras Kuncevičius, Lydos vėliavininkas ir deputatas; 10. Aleksandras Modkevičius, Vilniaus kanauninkas; 11. Malgažas Franckievičius Radzinskis, Naugarduko vėliavininkas; 12. Jeronimas Sanguška, Metono vyskupas; 13. Jurgis Bialozoras, Skuodo klebonas, JKM sekretorius; 14. Steponas Chrzastovskis, Biržinėnų tijūnas, Lietuvos instigatorius, Žemaitijos deputatas; 15. Marcijonas Giedraitis, Vilniaus žemės teismo teisėjas; 16. Zbignevas Stravinskis, Starodubo žemės teismo teisėjas; 17. Jeronimas Ciechanovičius, Smolensko žemės teismo teisėjas ir deputatas; 18. Adomas Volanas, Ašmenos deputatas; 19. Jonas Gabrielis Grotovskis, Vendo žemės teismo teisėjas; 20. Andrius Tyzenhauzas; 21. Povilas Danilevičius, Vilniaus pilies teismo viceteisėjas; 22. Marcijonas Valavičius, Vilniaus žemės teismo teisėjas; 23. Mikalojus Hurka, Vitebsko pavieto viceteisėjas; 24. Jonas Mierzenskis, Valkavisko vicestalininkas; 25. Adomas Urbanovičius Pieleckis, Vilniaus deputatas; 26. Mikalojus Bogušas, Mozyriaus vėliavininkas ir deputatas; 27. Jonas Dovgiala Narbutas, Trakų žemės teismo teisėjas, JKM dvariškis; 28. Steponas Bielikovičius, Vilniaus pavaivadis ir deputatas; 29. Mikalojus Vysockis, ? pilies teisėjas; 30. Kristupas Losovskis, Vilniaus pilies teismo raštininkas; 31. Mockevičius, Starodubo žemės teismo raštininkas; 32. Stanislovas Ozięblovskis, Kauno taurininkas; 33. Kristupas Buchovieckis, Filipavo seniūnas, Gardino deputatas; 34. Mykolas Kolęda; 35. Samuelis Izidorius Suchodolskis; 36. Aleksandras Saugovičius, Ukmergės iždininkas; 37. Benediktas Protasovičius; 38. Jurgis Volanas; 39. Samuelis Vladislovas Laudanskis; 40. Petras Rybinskis, Žemaitijos pilies teismo raštininkas; 41. Samuelis Unichovskis, Mozyriaus pilies teismo teisėjas; 42. Litauras Chreptavičius; 43. Kazimieras Koziolas, JKM sekretorius; 44. Kazimieras Daumantas Siesickis; 45. Adomas Jeronimas Lubianskis; 46. Heliašas Kazimieras Niescinkovičius Čarnieviskis; 47. Leopoldas Limontas; 48. Gabrielius Chrizostamas Kirkilas, Upytės pilies teismo raštininkas ir deputatas; 49. Gabrielius Sipovičius, Žemaitijos Kunigaikštystės deputatas; 50. Samuelis Žigelievičius; 51. Jurgis Petras Limontas, Lydos taurininkas; 52. Adomas Maqrzevskis; 53. Jonas Galmontas; 54. Lukošius Chodorkovskis; 55. Mikalojus Kristupas Holovnia; 56. Danielius Chrzastovskis, Žemaitijos Kunigaikštystės kardininkas; 57. Marcijonas Naramovičius Naramonskis; 58. Kristupas Ladunskis, JKM dvariškis; 59. Jurgis Vladislovas Zalekas; 60. Jonas Kosciolkovskis; 61. Jonas Aleksandras Sekenas, Vendo vicestalininkas; 62. Tomas Bildziukevičius, Dorpato vaiskis, JKM sekretorius, Vilniaus vaitas magistrato vardu; 63. Samuelis Ciechanovičius, Smolensko deputatas; 64. Andriejus Vaina; 66. Aleksandras Haraburda; 67. Aleksandras Bokanskis, rūmų iždininkas; 68. Jonas Gorskis; 69. Samuelis Zrąckis; 70. Vaclovas Mykolas Stankievičius; 71. Jonas Ašmieniecas; 72. Juozapas Giedraitis; 73. Juozapas Niepokojčyckis; 74. Jonas Przystanovskis; 75. Teodoras Jurgis

Kiersnovskis, Starodubo pilies teismo teisėjas ir deputatas; 76. Bernatas Smitkovskis; 77. Jurgis Inatovičius; 78. Jeronimas Abramovičius; 79. Petras Kopanskis; 80. Borkas Olbrychtas; 81. Kazimieras Giedraitis; 82. Bazilijus Bakanovskis; 83. Mykolas Kuncevičius; 84. Samuelis Kazimieras Kulakas; 85. Mikalojus Skobeika; 86. Laurynas Chrzanovskis; 87. Flarijonas Okolavas.

Lietuvos vyriausiasis tribunolas, kurio maršalas buvo J. Radvila, taip pat tą pačią dieną priėmė deklaraciją dėl susidariusios nepaprastos padėties. Deklaraciją pasirašė 26 pavių ir vaivadijų atstovai¹⁵:

1. Jonušas Radvila, Žemaitijos seniūnas, Lietuvos lauko etmonas ir Tribunolo maršalas; 2. Steponas Bielikovičius, Vilniaus pavaivadis ir deputatas; 3. Adomas Urbonovičius Pieleckis, Vilniaus pavieto deputatas; 4. Adomas Volanas, Ašmenos pavieto deputatas; 5. Dekupolitas Malocevičius, Ašmenos pavieto deputatas, 6. Jokūbas Toboras Kuncevičius, Lydos pavieto vėliavininkas ir deputatas; 7. Petras Podleckis, Ukmergės pavieto taurininkas ir deputatas; 8. Vladislovas Puciata, Breslaujos pavieto deputatas; 9. Jurgis iš Raicų Rajeckis, Dorpato vicestalininkas, Trakų pavieto deputatas; 10. Kristupas Buchovieckis, Gardino pavieto deputatas; 11. Jonas Stognievas Sarackis, Kauno pavieto deputatas; 12. Povilas Chrizostomas Kirkilas, Upytės pilies teismo raštininkas ir deputatas; 13. Steponas Chrzastonovskis, Biržinėnų tijųnas, Lietuvos instigatorius ir Žemaitijos deputatas; 14. Gabrielius Sipovičius, Žemaitijos deputatas; 15. Teodoras Sulovskis, Gardino pavieto taurininkas, Smolensko pavieto deputatas; 16. Samuelis Cechanovičius, Smolensko pavieto deputatas; 17. Jurgis Kiersnovskis, Starodubo pavieto pilies teismo raštininkas ir deputatas; 18. Tomas Hercylis, Polocko vaivadijos pilies teismo raštininkas ir deputatas; 19. Jonas Protasovičius, Naugarduko pavieto deputatas; 20. Stanislovas Polubienskis, Slanimo pavieto vėliavininkas ir deputatas; 21. Petras Olševskis, Slanimo pavieto pilies teismo raštininkas ir deputatas; 22. Kazimieras Sokolinskis, karaliaus dvariškis, Valkavisko pavieto deputatas; 23. Povilas Vladislovas Suchodolskis, Valkavisko pavieto deputatas; 24. Pranciškus Kniastovskis, Brastos pavieto taurininkas ir deputatas; 25. Vladislovas Kazimieras Vaina, Pinsko pavieto deputatas; 26. Mikalojus Bogušas, Mozyriaus pavieto vėliavininkas ir deputatas.

Šis Tribunolo pareiškimas pasirašytas vien 26 deputatų su pačiu maršalu priešakyje. Tarp pasirašiusių nėra tiksliai Minsko, Mstislavlio ir Rečicos deputatų.

Kaip matome, Vilniaus pasitarime iš esmės buvo aptarti tik Lietuvos DK apsaugos ir gynybos reikalai. Ukrainiečių sukilimo slopinimo planų pasitarimas nekūrė. Šį pasitarimą Konstantinas Avižonis priskyrė Lietuvos senatorių sušauktiems Lietuvos seimams¹⁶.

¹⁵ Vilnius, 1648 06 10. Lietuvos vyriausiojo tribunolo manifestacija, *UMAB RS*, I–5985, l. 172–173.

¹⁶ K. A v i ž o n i s, *Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais*, Kaunas, 1940, p. 437.

Vilniaus pasitarimo nutarimo svarstymas pavietų seimeliuose. Vilniaus pasitarime pasiūlytas Lietuvos DK apsaugos planas buvo svarstomas pavietų bei vaitadijų prieškonvokaciniuose seimeliuose ir Varšuvoje vykusiame konvokaciniame seime.

Žemaitijos bajorijos požiūris į Vilniuje priimtą nutarimą buvo išdėstytas 1648 m. birželio 25 d. seimelio nutarime (laudoje) ir instrukcijoje atstovams į konvokacinį seimą – viceteisėjui Viktorinui Mlečkai bei valdovo rūmų dvariškiui Jonui Gruževskiui¹⁷. Seimelis vyko remiantis Gniezno arkivyskupo aplinkraščiu, tačiau laudoje buvo pažymėta, kad susipažino su Vilniaus pasitarimo nutarimu ir pastebėjo, kad jame yra ne tik pagrįstas susirūpinimas, bet ir aprašyti veiksmai dėl valstybės vidaus ir išorės pavojų išvengimo. Platesnę paramą jie atidėjo iki seimo, į kurį pasiūstus atstovus įpareigojo kartu su visos Lietuvos DK atstovais aptarti Lietuvos DK ir Lenkijos sienų apsaugos reikalus, būsimus mokesčius, pripažinti primo pirmąjį šaukimą (*vici*) visuotiniam šaukimui už antrą. Tačiau kadangi Žemaitijai gresias kaimynų pavojus, seimelis nutarė nieko nelaukiant liepos 23 d. prie Raseinių atlikti pašauktinių patikrinimą¹⁸. Be to, dar saugumo sumetimais nutarė surinkti 4 rinkliavų dydžio mokesť, tačiau surinktus pinigus pasilikti savo reikalams ir į valstybės išdą neperduoti. Pinigus nutarė laikyti pas rinkėją ir panaudoti juos „kur bus mūsų noras ir kur pasirodys reikalinga“¹⁹. Mokesčius rinkti buvo nutarta tik iš bajorų valdų, tačiau seimelis kreipėsi, kad tokie mokesčiai būtų surinkti ir iš valstybinių žemių bei perduoti tam pačiam rinkėjui. Seimelis pažymėjo, kad jame dalyvavęs Žemaičių vyskupas Jurgis Tiškevičius pareiškęs, kad jis tokius pat mokesčius surinks ne tik iš savo valdų, bet ir visus dvasininkus paskatins tai padaryti²⁰.

Kiek pakeitę nurodymus dėl tarpusavio savivalės slopinimo, žemaičiai pritarė visiems nutarime įrašytiems punktams ir pasiūlė, kad šis nutarimas visoje Lietuvos DK būtų apsvarstytas „ir tam skirtu laiku ir vietoje būtų patvirtintas“. Kiek papildę jie nutarimą per atstovus pasiuntė į konvokacinį seimą²¹.

Paremdami saugumo užtikrinimą, Žemaitijos bajorai išrinko trylikos asmenų kaptūrinį teismą, į kurį buvo įtraukti pilies ir žemės teismų pareigūnai Jonas Mikalojus Stankevičius, Adomas Stankevičius, Jurgis Gruževskis, Petras Rybinskis, Žemaitijos vaisks Juozapas Sirutis, viceseniūnas Salamonas Davidovičius, išdininkas Vladislovas Kęstortas, Brastos stalininkas Povilas Zaranka ir keli pareigū neturintys Žemaitijos bajorai: Jonušas Bilevičius, Adomas Borovskis, Samuelis Gruz-

¹⁷ Raseiniai, 1648 06 25. Žemaitijos seimelio instrukcija atstovams į seimą, *VUB RS*, f. 7–14465, l. 199–200v; Raseiniai, 1648 06 25. Žemaitijos seimelio lauda, ten pat, l. 201–202.

¹⁸ Raseiniai, 1648 06 25. Žemaitijos seimelio lauda, ten pat, l. 201v.

¹⁹ Ten pat, l. 202.

²⁰ Raseiniai, 1648 06 25. Žemaitijos seimelio instrukcija atstovams į seimą, ten pat, l. 199–200v.

²¹ Raseiniai, 1648 06 25. Žemaitijos seimelio lauda, ten pat, l. 201–202.

dzys, Teodoras Ivanovičius ir Augustinas Sungaila. Seimelis įpareigojo juos pri-
siekti pagal Lietuvos Statutą, dalyvaujant pilies teismo raštininkui. Taip pat numa-
tyta teismo proceso tvarka.

Vilniaus pavieto seimelis, kuriame be vaivados dalyvavo Vilniaus vyskupas
A. Vaina, pavyskupas Jeronimas Sanguška, J. Radvila, Smolensko vaivada Jurgis
Hlebavičius, Žemaitijos kaštelionas Aleksandras Naruševičius, Lietuvos taurininkas
Eustachijus Kazimieras Valavičius, Lietuvos virtuvininkas Stanislovas Vaina, že-
mės ir pilies pareigūnai bei kiti pavieto bajorai, pritarė pasitarimo nutarimams²².
Numatytam kariuomenės kontingentui išlaikyti jie iš karto sutiko sumokėti 4 rinkliavų
dydžio mokesčius, o atstovus į konvokacinį seimą įpareigojo siekti, kad tai pada-
rytų visos Lietuvos DK pavietai. Tam tikslui jie siūlė apmokestinti miestus, žydus.
Seimelis pažadėjo paramą Vilniaus apsaugai, rėmė Smolensko pilies sustiprinimo
reikalus, nepalaikė minties, kad Lietuvos DK kareiviams vadovautų Lenkijos karo
vada. Seimelis siūlė gynybai ir apsaugai panaudoti ir rinktinus (vybrancus).

Ukmergės pavieto seimelyje bajorai irgi parėmė Vilniaus pasitarimo nutarimus
ir savo atstovams į seimą – viceteisėjui Stanislovui Bialozorui bei žemės teismo
raštininkui Jonui Komorovskiui – pasiūlė seime juos aprobuoti. Siekdami padėti
dideliame pavojuje atsidūrusiems „Karūnos broliams“, bajorai sutiko leisti surinkti
šešių rinkliavų dydžio mokesť. Surinkti pinigai turėjo būti paskirti LDK etmonams
kariuomenei samdyti²³.

Be to, bajorai manė, kad iškilusio pavojaus likvidavimui neužteks nedidelės
kariuomenės, pasamdytos už surinktus pinigus. Todėl jie įpareigojo atstovus tartis
seime su kitais dėl didesnių subsidijų kariuomenei, apmokestinant „Respublikos
miestus“, pirklius, žydus, palūkininkus, perduodant etmonams bet kieno pasamdytus
privačius karinius dalinius, pašaukiant į karinę tarnybą Lietuvos totorius, pareikalau-
jant iš valdų laikytojų ir dvasininkų pristatyti apginkluotus kariškius, pašaukiant iš
valstybinių ir bažnytinių valdų rinktinus (po vieną nuo 10 valakų)²⁴.

Kaip matyti iš Lydos seimelio nutarimo²⁵, jo dalyviai turėjo daugiau negu aukš-
čiau paminėti seimeliai informacijos apie sukilusių ukrainiečių pagrindinių pajėgų
judėjimo kryptis. Akcentuota, kad B. Chmelnickis savo kariuomenę nukreipė ir prie
Lietuvos DK sienų. Vilniaus pasitarimo nutarimą seimelis įvertino kaip labai svar-
bų, tačiau parėmė tiktai pasiūlymą pasamdyti 6 tūkst. karių. Jiems išlaikyti pasiūlė
įzde esančius gėrimų mokesčio, žydų pagalvės, senų ir naujų padidintų muitų,

²² Vilnius, 1648 06 25. Vilniaus pavieto seimelio instrukcija atstovams į seimą, *Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie* (toliau – *BPAU*), rps 365, l. 197–199.

²³ Ukmergė, 1648 06 25. Ukmergės pavieto seimelio instrukcija atstovams į seimą, ten pat, l. 204v.

²⁴ Ten pat, l. 205–206.

²⁵ Lyda, 1648 06 25. Lydos pavieto seimelio lauda, ten pat, l. 202–203.

donativos iš ekonomijų likučius bei naujas įplaukas. Išdui papildyti pasiūlė taip pat perimti iš laikytojų ir perduoti tiesioginiam išdo valdymui šias girininkijas: Bialovežo, Birštono, Dubičių, Kaniavos, Perlamo, taip pat kitas valdas – Merkinę, Beržininkus, Šimonėliškius, Paraisčius, Zablotę, Vilniaus pilininko ir statybininko valdas²⁶. Be to, seimelis sutiko sumokėti 6 rinkliavų dydžio mokesčius, kurių pusę išpareigojo surinkti iki rugpjūčio mėn. 7 d., o kitą pusę – iki reliacinio seimelio dienos²⁷. Iš karto buvo paskirti du mokesčių rinkėjai (Jonas Šimkovičius Šklenskis ir Motiejus Olševskis). Seimelis pabrėžė, kad tiek dabar, tiek ateityje surinkti mokesčiai būtų laikomi pas pavieto rinkėjus²⁸.

Vidaus tvarkai palaikyti buvo sudarytas kaptūrinis teismas iš pilies ir žemės teismų pareigūnų ir penkių paskirtų pavieto bajorų. Seimelio instrukcijoje atstovai į konvokacinį seimą Kristupas Jelskis ir Stanislovas Dolgierdas buvo įpareigoti rūpintis, kad Vilniaus pasitarimo nutarimas dėl 6 tūkst. kariuomenės būtų patvirtintas.

Lydos seimelyje bajorai siūlė ir kitokias strategines bei taktines valstybės apsaugos priemones. Jie reikalavo, kad į kaimynines valstybes būtų pasiūsti delegatai „sutartims patvirtinti“, kad naujai suformuota kariuomenė nestovyklautų valsčiuose, bet būtų dislokuota pasienyje, kad tuojau pat būtų suremontuota Smolensko pilis, sumokėta alga jos įgulai, kad būtų patikrinta, kodėl artilerijai skirtos lėšos (*donativa simple*) nepapildo ginklų arsenalo. Savo karinės vadovybės netekusią Lenkijos kariuomenę siūlė pavesti Lietuvos etmonui²⁹. Seimelis sutiko liepos 16 d. atlikti pašauktinių patikrinimą³⁰.

Lydos seimelio dokumentai rodo, kad šio pavieto bajorija buvo pasiryžusi atremti kazokų ir totorių veržimąsi į Lietuvos DK ir Lenkiją, teikti pastarajai pagalbą.

Upytės pavieto seimelis padėjo senatoriams ir bajorams už rūpinimąsi visuomenės gerovės ir Tėvynės apsaugos reikalais, kurie buvo aptarti Vilniaus pasitarimo nutarimuose, ir juos parėmė. Savo atstovus į seimą – Vilniaus stalininką, Lietuvos DK raštininką Kiprijoną Povilą Bžostovskį ir Upytės viceseniūną Volmirskį – seimelis įpareigojo siekti, kad: Vilniaus pasitarimo nutarimai būtų privalomi visai Respublikai. Seimelis sutiko užsidėti tokius mokesčius, kokius nutars seime. Tik pastebėjo, kad mokesčiais neapdėtų nusigyvenusių žmonių, „kurie badu miršta“. Surinktuošius pinigus leido naudoti vieninteliui tikslui – sienų apsaugai. „Kazokų savivalę“ smerkė, siūlė nubausti. Tačiau Upytės pavieto bajorai, kaip ir Naugarduko seimelis, įvykius vertino kitaip negu daugumoje pavietų. Buvo siūloma iširti kazokų suki-

²⁶ Lyda, 1648 06 25. Lydos pavieto seimelio instrukcija atstovams į seimą, ten pat, l. 200.

²⁷ Lyda, 1648 06 25. Lydos pavieto seimelio lauda, ten pat, l. 202–203.

²⁸ Lyda, 1648 06 25. Lydos pavieto seimelio instrukcija, ten pat, l. 200v.

²⁹ Ten pat, l. 200–201v.

³⁰ Lyda, 1648 06 25. Lydos pavieto seimelio lauda, ten pat, l. 202.

limo priežastis ir ne su ginklu juos pulti, bet geruoju patraukti, leidžiant jiems naudotis iš seno turimomis teisėmis ir laisvėmis³¹. Tai buvo visai kitokia politinės kultūros nuostata, kuri dėjo pagrindus kitokiai įvykių raidai ne tik Ukrainoje, Lenkijoje, bet ir Lietuvos DK. Toliau mes pamatysime, kaip ši idėja varžėsi su griežtesne politika.

Smolensko saugumu rūpinosi ir Trakų pavieto seimelis, nors jame valstybės apsaugos programa nebuvo plačiau aptarta³². Seimelis nutarė surinkti 4 rinklių dydžio mokesčius, tačiau pinigai turėjo būti laikomi pas vaivada ir iki seimo neleisti jų kariuomenei samdyti. Laikyti surinktus mokesčius pas rinkėjus, neperduodant pinigų į Lietuvos DK išda, buvo nutarę ir kitų paminėtų pavietų seimeliai, tačiau jie nebuvo kategoriškai uždraudę tuos pinigus naudoti kariuomenės samdymui. Savo atstovus seimelis įpareigojo pasiteirauti „dėl ko prasidėjo šis karas“³³.

Gardino pavieto seimelis Vilniaus nutarimą, kaip svarbų visai Lietuvos DK, pasiūlė apsvarstyti „Konvokacijos suvažiavime“. 4 rinklių dydžio mokesčių nutarė rinkti iš visų kategorijų valdų, surinktus pinigus laikyti Gardino parapijėje bažnyčioje ir naudoti juos tik su seimelio leidimu. Lenkiją ištikusią nesėkmę laikė bendra, išplaukiančia iš unijos aktų. Seimelis pasisakė už tai, kad Ukrainos kazokai būtų nuslopinti ir būtų užkirstas kelias totoriams įsiveržti. Visuotinio šaukimo patikrinimas buvo numatytas rytojaus dieną po reliacinio seimelio³⁴.

Brastos pavieto seimelis numatė kiek kitokią veiksmų programą, kurią išdėstė dviejose tą pačią dieną priimtose laudose³⁵ ir instrukcijoje atstovams į seimą³⁶. Pirmiausia seimelis nepripažino Vilniaus pasitarimo nutarimo kaip neteisėto ir savo atstovus įpareigojo neleisti seime jo patvirtinti³⁷. Kaip ir Gardino pavieto bajorai seimelis kazokų sukilimą vertino kaip maištą ir buvo už jo nuslopinimą. Valstybės apsaugai jis numatė skubiai surinkti mokesčius Brastos ekonomijoje, prisidėti pažadėjo vyskupas bei dvasininkija, žemvaldžiai pažadėjo užmokėti pinigus už savo valdinius. Be to, seimelis nutarė paremti vaiskio Kristupo Piekarskio pasamdytą karinį dalinį – 400 kazokų „su tvarkinga ekipiruote, ilgu šautuvu“ apginkluotą. Jis turėjo būti patikrintas Brastoje liepos 23 d. ir visam ketvirčiui išsiųstas į Lenkijos kariuomenės stovyklą³⁸. Šiam daliniui išlaikyti seimelis nusprendė surinkti 3

³¹ Panevėžys, 1648 06 25. Upytės pavieto seimelio instrukcija atstovams į seimą, ten pat, l. 210–211.

³² Trakai, 1648 06 25. Upytės pavieto seimelio instrukcijos atstovams į seimą santrauka, ten pat, l. 207.

³³ Ten pat.

³⁴ Gardinas, 1648 06 25. Gardino pavieto seimelio instrukcija atstovams į seimą, ten pat, l. 208–209v.

³⁵ Brasta, 1648 06 25. Brastos pavieto seimelio laudos, ten pat, l. 234–236v.

³⁶ Brasta, 1648 06 25. Brastos pavieto seimelio instrukcija atstovams į seimą, ten pat, l. 232–233.

³⁷ Ten pat, l. 233.

³⁸ Ten pat, l. 236.

rinkliavų dydžio mokestį³⁹. Be to, kad visi būtų pasirengę „bet kokiam atvejui Respublikoje“, numatė tuojuo po reliacinio seimelio atlikti pavieta pašauktinių patikrinimą⁴⁰. Viena seimelio lauda buvo paskirta detaliai kaptūrinio teismo funkcionavimui apibūdinti. Į teismą buvo išrinkta net 11 senatorių, teismų ir kitų pareigūnų bei jokių pareigū neturinčių bajorų. Kaip nė viename kitame paviete į kaptūrinį teismą buvo išrinkti net du vaivados: Brastos – Andrejus Masalskis ir Vitebsko – Povilas Sapiega⁴¹.

Panaši buvo ir Naugarduko pavieto pozicija. Tiktai šio pavieto seimelis visai neužsiminė apie Vilniaus pasitarimo nutarimus. Dėl iškilusio pavojaus pavieto saugumui seimelis numatė tik visuotinio šaukimo patikrinimą ir 3 rinkliavų dydžio mokestį pavieto kariniam daliniui sudaryti. Skirtingai nuo Brastos pavieto naugardukiečiai to dalinio iš karto nesudarė, o tik numatė tuo reikalu tartis seime. Jie taip pat numatė gynybos reikalams apmokestinti žydus (triguba pagalve), miestus ir pirklius (nuo 100 kapų 10 kapų grašiu), o taip pat kviesti ir dvasininkus prie to prisidėti. Seimelis buvo už tai, kad bendrai veikiančiai Lietuvos ir vadų netekusios Lenkijos kariuomenei vadovautų Lietuvos karo vadai⁴².

Neturime Minsko ir Mstislavlio vaivadijų prieškonvokacinių seimelių laudų ir instrukcijų. Šis kraštas labiausiai pajuto B. Chmelnickio sukilimo pasekmes ir jo seimelių pozicija turėjo atspindėti aštrų padėties pasikeitimą. Tas nuotaikas rodo jau po konvokacinio seimo rugpjūčio 27 d. įvykęs Minsko reliacinis seimelis. Jo laudoje „dėl namų apsaugos ir gynybos“ pažymėta, kad kazokai, susivieniję su Lietuvos DK rusiškų žemių valstiečiais, per trumpą laiką pavertė tą kraštą dykyne ir kad to paties laukia savo namuose. Norėdami apsaugoti bažnyčias, žmonių, vaikų ir savo sveikatą bei turtą, nutarė patys gintis ir nieko nelaukiant, ne pagal surašymo kvitus, bet *viritim* rugsėjo 3 d. susirinkti į Minską ir iš karto žygiuoti prieš savivaliautojus, ir išbūti karo lauke, kol bus sukilėliai nugalėti. Minsko miestiečiai, vaitui, burmistrams ir tarybai prižiūrint, buvo įpareigoti apjuosti miestą pylimu bei aštriu kuole ir jį ginti⁴³. Į visuotinio šaukimo patikrinimą seimelis pakvietė Lietuvos didįjį⁴⁴ ir lauko⁴⁵ etmonus. Seimelis nesutiko su Vilniaus pasitarimo pasiūlytu Lietuvos DK kariuomenės kontingentu ir siūlė samdyti 5 tūkst. karių.

Mozyriaus pavieto atstovas seime Teodoras Mykolas Obuchovičius pasisakė už sukilėlių nuslopinimą, o tik po to tartis⁴⁶.

³⁹ Ten pat, l. 232.

⁴⁰ Ten pat, l. 236.

⁴¹ Brasta, 1648 06 25. Brastos seimelio lauda dėl kaptūrinio teismo, ten pat, l. 235.

⁴² Naugardukas, 1648 06 25. Naugarduko pavieto seimelio instrukcija atstovams į seimą, ten pat, l. 228–230.

⁴³ Minskas, 1648 08 27. Minsko pavieto reliacinio seimelio lauda, ten pat, l. 237–238.

⁴⁴ Minskas, 1648 08 27. Seimelio laiškas Jonušui Kiškai, ten pat, l. 238v–239.

⁴⁵ Minskas, 1648 08 27. Seimelio laiškas Jonušui Radvilai, ten pat, l. 239–239v.

⁴⁶ A. S. R a d z i w i ł, *Pamiętnik*, t. 3, s. 87.

Slanimo pavieto reliaciniam seimelyje taip pat nutarta gintis patiems ir rugsėjo 1 d. ne pagal sąrašus, bet *viritim* rinktis patikrinimui, ir iš karto vykti į karo lauką⁴⁷.

Pasienyje su Rusija buvusių vaivadijų pozicija atsispindi Vitebsko ir Smolensko seimelių dokumentuose⁴⁸. Dėl Vilniaus pasitarimo smolenskiečiai leido savo atstovams tą reikalą aptarti seime su kitais Lietuvos DK atstovais⁴⁹. Vitebsko seimelis nepritarė nutarimui dėl kariuomenės kontingento, palikdamas tai spręsti seime. Konvokaciniame seime Vitebsko vaivada Povilas Sapiega užsipuolė Vilniaus nutarimus. Abu seimeliai buvo susirūpinę Smolensko, Vitebsko, Dorogobužo ir kitų pilių sutvirtinimu, reikalavo pasirūpinti jų igulomis ir ginkluote. Vitebskiečiai pageidavo, kad į Vitebską būtų sugrąžintos į Vilnių, Bychovą ir Smolenską išvežtos ir negrąžintos iki to laiko patrankos, kad iškilus pavojui grįžtų į savo vietas vaivados, kaštelionai, seniūnai. Smolensko seimelis numatė liepos 28 d. Smolensko pilyje patikrinti pašauktinius, įpareigojo Smolensko miestiečius Vilniaus ir kitų magdeburginių miestų pavyzdžiu taip pat pasirengti karo veiksmams ir liepos 13 d. patikrinti miestiečių pasirengimą. Šarvuočiai bajorai turėjo išrengti nuo 4 valakų vieną ginkluotą raitelį. Vitebskiečiai prašėsi nuo visuotinio šaukimo prievolės atleisti, kad jie galėtų geriau apsaugoti pilį. Abu seimeliai išrinko kaptūrinius teismus, iš anksto sutiko surinkti tokius mokesčius, kokius nutars rinkti konvokacinis seimas. Vitebskiečiai apsaugai nuo galimo Maskvos pavojaus numatė tik militariškas priemones, o smolenskiečiai, be to, dar ir diplomatiškas: jie siūlė seimui pasiųsti į Maskvą delegaciją deryboms.

Smolensko seimelis buvo linkęs padėti Lenkijai, siūlė pasiųsti ten Lietuvos kariuomenę. Tačiau kartu pabrėžė, jog ir Lietuvos DK sienų negalima palikti be apsaugos. Todėl esą Lietuvos kariuomenė turinti būti išdėstyta tarp Mogiliavo ir Rečicos, kad galėtų stebėti tiek Lietuvos DK, tiek ir Lenkijos pasienį.

Vadovaudamasis Vilniaus pasitarimo sprendimu samdyti kariuomenę, J. Radvila pradėjo rinkti karinius dalinius. Birželį – liepos mėn. pradžioje jis pavedė Ukmergės taurininkui Petruui Podleckiui surinkti 200 pėstininkų⁵⁰, Andriui Kurpskiui Jaroslavskiui – 150 kazokų⁵¹; Teofiliui Švarchopui – 120 raitarų⁵², Žemaitijos

⁴⁷ Slanimas, 1648 08 25. Slanimo reliacinio seimelio lauda, *Biblioteka PAN im. Ossolińskich*, 5426/III, l. 9.

⁴⁸ Smolenskas, 1648 06 27. Smolensko pavieto seimelio lauda, *BPAU*, l. 222–223; Smolenskas, 1648 06 25. Smolensko pavieto seimelio instrukcija atstovams į seimą, ten pat, l. 216–218v; Vitebskas, 1648 06 25. Vitebsko pavieto seimelio instrukcija atstovams į seimą, ten pat, l. 226–227.

⁴⁹ Smolenskas, 1648 06 25. Smolensko pavieto seimelio instrukcija atstovams į seimą, ten pat, l. 217.

⁵⁰ Vilnius, 1648 06 13. J. Radvilos universalas P. Podleckiui, *VUB RS*, f. 7–14465, l. 205–206.

⁵¹ Vilnius, 1648 07 05. J. Radvilos universalas valstybinių valdų laikytojams, ten pat, l. 209–210.25.

⁵² Ten pat, l. 211–212.

taurininkui Juozapui Kudrevičiui – mobilizuoti Žemaitijos rinktinis⁵³. Samdomiems daliniams išlaikymą paskyrė Žemaitijos valstybinėse valdose. Verbuodamas tuos dalinius J. Radvila nenumatė, kad atsidurs kritiškoje būklėje. Jis skundėsi, kad konvokaciniame seime paskirti mokesčiai buvo per vėlyvi, kariai protestavo negaudami algų⁵⁴.

Vilniaus pasitarimo klausimas konvokaciniame seime. Konvokaciniame seime (liepos 16 d. – rugpjūčio 1 d.) Vilniaus pasitarimas tapo karštų diskusijų objektu. Jį nevienodai vertino Lietuvos senatoriai. Varšuvoje, Bernardinų vienuolyno patalpose, liepos 25 d. buvo sukviesta atskira Lietuvos DK senatorių ir atstovų sesija. A. S. Radvila tvirtina, kad sesija buvo skirta Vilniaus pasitarimo sukeltiems prieštaravimams užglaistyti ir sutaikyti pasitarimo iniciatorių J. Radvilą su Lietuvos vicekancleriu K. L. Sapiega dėl to pasitarimo nutarimo. Pastarasis piktinosi, kad nutarimą priėmė „keturi ar penki senatoriai kartu su Tribunolo teisėjais“, neatsiklausdami kitų nuomonės dėl 6 tūkst. kariuomenės samdymo ir tam lėšų iš Lietuvos išdo paskyrimo⁵⁵. A. S. Radvila rašė, kad „ši draša užgavo daugelį“⁵⁶. Kilo diskusija. Vieni atstovai palaikė nutarimą, kiti buvo prieš, nes buvo pažeista teisė, treti siūlė spręsti tai konvokaciniame seime. Po to diskutavo senatoriai. J. Radvila aiškino ir nurodė pasitarimo priežastis (reikėjo skubios krašto gynybos), prašė paremti nelaimės ištiktą tėvynę. Jis kritikavo seimelių nutarimą kurti pavietų kariuomenę, neperduodant jos etmonui, neįnešant į išdą surinktų pinigų, teisinosi dėl pasitarimo numatyto samdomos kariuomenės kontingento, kalbėjo apie sąlygas padėti Lenkijai, netekusiai etmonų, siūlė jos vadovavimą perduoti Lietuvos etmonams. Nutarimą kritikavo Vitebsko vaivada P. Sapiega, vicekancleris K. L. Sapiega, girdamas tikslą, bet smerkdamas būdą. Jis siūlė 3 tūkst., rūmų maršalas Antanas Tiškevičius – 6 tūkst. karių kontingentą. Kancleris A. S. Radvila siūlė nutarimą dėl darnumo patvirtinti. Nesutarus sesija baigėsi be rezultatų, palikus tai spręsti seimui. Seimas patvirtino 5 tūkst. samdomų karių kontingentą, taigi neparėmė Vilniaus pasitarimo nutarimo svarbiausiu klausimu, tačiau pavietai sutiko mokėti mokesčius⁵⁷.

⁵³ Vilnius, 1648 07 01. J. Radvilos universalas Žemaitijos tijūnams ir laikytojams, ten pat, l. 207–208.

⁵⁴ Zabłudovas, 1648 08 16. J. Radvilos raštas Gardino pavieta bajorams, *LVA*, f. 1135, ap. 2, b. 27, l. 264–265.

⁵⁵ A. S. R a d z i w i ł, *Pamiętnik*, t. 3, s. 96.

⁵⁶ Ten pat, p. 96.

⁵⁷ *Volumina legum*, t. 4, Petersburg, 1859, p. 79.

Išvados

1. Dėl prasidėjusio B. Chmelnickio sukilimo ir bekaralmečio susiklosčiusios įtemptos padėties bei Lietuvos DK ir Lenkijos Karalystei iškilusio pavojaus Žemaitijos seniūno ir Lietuvos lauko etmono J. Radvilos sušauktas 8 senatorių ir Vyriausiojo Lietuvos tribunolo teisėjų bei eilinių bajorų (iš viso 87 dalyvių) Vilniaus pasitarimas ir jo priimtas nutarimas buvo savarankiškas valstybės saugumu susirūpinusių piliečių sprendimas, kuriame numatytos būtinausios karinės ir finansinės priemonės pavojui atremti.

2. Birželio mėn. vykę seimeliai aptarinėjo Lenkijos primo ir Vilniaus pasitarimo pasiūlytas programas. 12 paviėtų seimelių dokumentų analizė rodo, kad dauguma jų pritarė Vilniaus pasitarimo sušaukimui, jo nutarimui, tačiau vertino jį nevienodai. Vieni seimeliai jį parėmė, kiti kategoriškai atmetė, tretį visai nereagavo ar pasiūlė apsvarstyti nutarimus seime. Kai kurie senatoriai buvo įsižeidę, kad pats pasitarimas (ir priimti nutarimai) vyko be jų sutikimo. Šiuos nesklandumus teko spręsti susirinkus į seimą.

3. Į prasidėjusį ukrainiečių sukilimą ir jo sukeltą pavojų Lietuvos bajorai žiūrėjo skirtingai: vieni kaip į savivalę, kurią reikia atremti karine jėga, nuslopinti, kiti svarstė to sukilimo priežastis. Upytės pavieto seimelis į ukrainiečių išsivadavimo kovą pažiūrėjo panašiai kaip ir A. S. Radvila, t. y. joje matė ne vien nusikaltimą. Trakų pavieto bajorams buvo neaišku, dėl ko Respublika kariauja. Apsisaugojimui nuo pavojaus bajorai sutiko užsidėti mokesčius, samdyti kariuomenę, sutvirtinti pilis, pasiūsti pagalbą Lenkijai, parengti gynybai paviėtų pašauktinius.

4. Kai kurie seimeliai pareiškė skirtingą nuomonę dėl nutarime pasiūlyto Lietuvos DK samdomos kariuomenės kontingento ir tuo pačiu dėl jo išlaikymui reikalingų būsimų mokesčių dydžio. Konvokaciniame seime paviėtų atstovai sutiko užsidėti mokesčius.

VILNIUS CONFERENCE OF 10 JUNE 1648: THE POSITION OF THE LITHUANIAN NOBILITY ON THE PROTECTION OF THE STATE AT THE BEGINNING OF BOGDANAS CHMELNICKIS' UPRISING

Summary

ANTANAS T Y L A

The article analysis the position of the Lithuanian nobility on the security and protection of the state at the beginning of the Ukrainian uprising led by Bogdan Chmelnicki in the spring of 1648. At the same time the King of the State Vladislavas Vasa died (20 May 1648) and interregnum started. The Grand Duchy of Lithuania faced an internal and external threat. The Supreme Tribunal of Lithuania was in conference at that time, which issued a written statement about seriousness of the situation and proposed that preparations should be made for liquidation of the threat. The elder of Žemaitija (Samogitia), field hetman of Lithuania Jonušas Radvilas (Janusz Radziwiłł) was Marshal of the Tribunal. He convened a meeting in Vilnius on 10 June 1648 to discuss the problems of security and defence of the Grand Duchy of Lithuania in which 7 senators of the Grand Duchy of Lithuania, Deputies of the Tribunal and the nobles who arrived in Vilnius, the total of 87 participants, took part. At its own initiative the meeting prepared the program of the immediate actions for protecting the Grand Duchy of Lithuania, which was presented in its resolution: 1. To appeal to hetmen of Lithuania with respect to constant strengthening of the border: to hire army regiments, to strengthen crews of border castles and their armament using the funds available in the treasury of Lithuania for that purpose. 2. Permitted the hetmen to hire a 6000-strong army, proposed that the funds necessary to the army should be considered at the dietines of districts and palatinates held prior to the Convocative Sejm. 3. In case of need, following conscription for the army, to rise to the defence of the country. Therefore it was proposed to check conscription forces of the districts. 4. Border voivodes and elders were ordered to remain in their places. 5. To take special measures to protect Vilnius, the capital city of the Grand Duchy of Lithuania, to increase the crew of the castle, to strengthen guards on internal and access roads, to appoint Vilnius Voivode to be responsible for the protection of the city. The resolution of the Vilnius conference was considered at the dietines of districts and palatinates, as well as during the Convocative Sejm. The Ukrainian uprising was assessed differently. The contingency of the hired army was reduced to 5000, taxes were imposed on hiring it.

Gauta 2002 m. sausio mėn.

Antanas T y l a (g. 1929). Profesorius, habilituotas mokslų daktaras. Tyrinėja LDK XVI a. pab. – XVII a. politinę kultūrą, valstybės politinių projektų finansavimą, mokesčių sistemą, išdo funkcionavimą; LDK magdeburginių miestų XVI–XVIII a. teisę ir administravimą, skelbia magdeburginių miestų šaltinius. Kelių monografijų ir keliasdešimties mokslinių straipsnių autorius.

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius, LT-2001.